

TALABALARDA HUQUQIY ONGNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ayakulov Ulug‘bek Abdug‘affor o‘g‘li
Guliston davlatpedagogika universiteti o‘qituvchisi
ayakulovulugbek@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22007342>

Annotatsiya. Maqolada talabalik davrida huquqiy ongning shakllanish jarayoni yuridik psixologiya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Huquqiy ong shaxsning huquqiy bilim, huquqiy e'tiqod va huquqqa mos xulq-atvorni birlashtiruvchi murakkab psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Uning kognitiv, emotsional-baholovchi va xulq-atvor komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari asoslanadi.

Аннотация. В статье с позиций юридической психологии анализируется процесс формирования правового сознания в студенческом возрасте. Правосознание рассматривается как сложное психологическое образование, объединяющее правовые знания, правовые убеждения и правомерное поведение личности. Раскрывается взаимосвязь когнитивного, эмоционально-оценочного и поведенческого компонентов правосознания, обосновываются психолого-педагогические условия его развития.

Annotation. From the standpoint of legal psychology, the article analyzes the process of legal consciousness formation during the student period. Legal consciousness is examined as a complex psychological phenomenon uniting legal knowledge, legal convictions, and law-abiding behavior. The interrelation of its cognitive, emotional-evaluative, and behavioral components is revealed, and the psychological-pedagogical conditions for its development are substantiated.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, yuridik psixologiya, huquqiy e'tiqod, huquqqa mos xulq-atvor, talabalar, huquqiy sotsializatsiya.

Ключевые слова: правосознание, юридическая психология, правовые убеждения, правомерное поведение, студенты, правовая социализация.

Keywords: legal consciousness, legal psychology, legal convictions, law-abiding behavior, university students, legal socialization.

Kirish. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurilishining muhim shartlaridan biri fuqarolarda, ayniqsa yoshlarda, yuksak huquqiy ongni shakllantirishdir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning huquq va erkinliklari, ular oldidagi burch va majburiyatlari belgilab qo'yilgan [4. 2023:B.5], biroq bu me'yorlarning haqiqiy ijtimoiy amaliyotga aylanishi ko'p jihatdan fuqarolarning huquqiy ongi darajasiga bog'liq. Talabalik davri shaxsning ijtimoiy-huquqiy pozitsiyasi faol shakllanadigan bosqich bo'lib, aynan shu davrda huquqqa nisbatan barqaror ichki munosabat, huquqiy bilim va huquqqa mos xulq-atvor ko'nikmalari yuzaga keladi. Huquqiy ongning yetarli darajada shakllanmaganligi huquqiy nihilizm, huquqbuzarliklarga moyillik va ijtimoiy-huquqiy passivlik kabi salbiy hodisalarga zamin yaratishi mumkin, bu esa masalani yuridik psixologiya nuqtayi nazaridan chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Huquqiy ong muammosi psixologiya va huquqshunoslik fanlari kesishmasida o'rganiladi. L.S. Vygotskiyning oliy psixik funksiyalarning ijtimoiy shartlanganligi haqidagi kontseptsiyasiga ko'ra, shaxsning ongi, jumladan huquqiy ongi, ijtimoiy-madaniy muhit va o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi [6. 1978:B.56]. A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi huquqiy ongning mavhum bilim emas, balki shaxsning bevosita faoliyati jarayonida amalga oshuvchi psixik hodisa ekanligini asoslaydi [3. 1975:B.94]. Yuridik psixologiyaning klassik vakili A.R. Ratinov huquqiy ongni shaxsning huquqiy bilimlari, huquqiy baholari va huquqiy o'z-o'zini anglashi birligidan iborat murakkab tizim sifatida ta'riflaydi hamda uning tarkibida bilim, e'tiqod va irodaviy komponentlarni ajratadi [5. 1979:B.112]. E. Desi va R. Ryanning o'z-o'zini belgilash nazariyasi huquqqa nisbatan ichki (avtonom) munosabat bilan tashqi majburlashga asoslangan itoatkorlik o'rtasidagi tub farqni ochib beradi — faqat birinchisi barqaror huquqqa mos xulq-atvorni ta'minlaydi [1. 2017:B.24]. A.V. Karpov tadqiqotlarida refleksivlik darajasi yuqori shaxslarda o'z xatti-harakatlarini huquqiy me'yorlar nuqtayi nazaridan tahlil qilish qobiliyati ham yuqori ekanligi ko'rsatilgan [2. 2004:B.201]. Ushbu nazariy manbalar asosida huquqiy ong tuzilishida uchta o'zaro bog'liq komponent — kognitiv (huquqiy bilim), emotsional-baholovchi (huquqiy e'tiqod va qadriyatlar) hamda xulq-atvor (huquqqa mos harakatlar) — ajratib ko'rsatildi va tadqiqot ushbu uch komponentli tuzilma asosida olib borildi.

Natijalar va muhokama. Talabalarda huquqiy ongni shakllantirish faqat huquqiy bilim berish bilan cheklanmasligi, balki huquqqa nisbatan ichki e'tiqod va shaxsiy javobgarlik hissini rivojlantirishga qaratilishi lozim. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy bilimga ega bo'lish o'z-o'zidan huquqqa mos xulq-atvorni kafolatlamaydi — bilim bilan xulq-atvor o'rtasidagi bog'liqlik aynan emotsional-baholovchi komponent, ya'ni huquqqa ichki e'tiqod orqali amalga oshadi. Kognitiv komponent (huquqiy bilim) zaruriy, ammo yetarli shart emas; u faqat emotsional-baholovchi komponent bilan uyg'unlashgandagina barqaror xulq-atvor motivatsiyasiga aylanadi. Shu sababli oliy ta'lim jarayonida faqat huquqiy fanlarni nazariy o'qitish emas, balki refleksiv muhokama, amaliy vaziyatlar tahlili va interfaol usullardan foydalanish huquqiy ongning barcha komponentlarini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv talabada huquqni tashqi majburlash sifatida emas, balki shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilinishini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida ijtimoiy-huquqiy faollikning barqaror asosini yaratadi.

Xulosa. Talabalarda huquqiy ongni shakllantirish yuridik psixologiyaning dolzarb va amaliy ahamiyatga ega yo'nalishlaridan biridir. Huquqiy ongning kognitiv, emotsional-baholovchi va xulq-atvor komponentlarini uzviy bog'liqlikda rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik dastur oliy ta'lim muassasalarida tatbiq etilishi tavsiya etiladi. Kelgusi tadqiqotlarda huquqiy ong darajasi bilan shaxsning boshqa ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (jumladan, ijtimoiy javobgarlik, o'z-o'zini nazorat qilish va kasbiy yo'nalganlik) o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tekshirish istiqbolli yo'nalish bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017. – 756 p.
2. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 76 b. // lex.uz.
5. Ратинов А.Р. Психология личности и преступное поведение. – М.: Юридическая литература, 1979. – 192 с.
6. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.